

مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی با توجه به آیات قرآن کریم و تکیه بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای

حسین شم آبادی¹

زهره خاک تاریک²

لیلا حسینیانی³

لیلا قضاات⁴

چکیده

مفاسد اداری و اقتصادی پدیده‌ای شوم و نامبارک است که اگر با آن مبارزه نشود، پیامدهای منفی بسیاری خواهد داشت. بر این اساس، رهبر انقلاب، در جایگاه عالی‌ترین مقام رسمی کشور، بیانات و اوامر مهم و ارزشمندی در این زمینه دارند و همواره بر پیکار با فساد، با هدف ریشه‌کن ساختن آن تأکید داشته‌اند؛ به‌ویژه در «فرمان هشت ماده‌ای» به سران قوا و ابلاغ سیاست‌های کلی نظام اداری که در آن، نقشه راه مشخصی مقابل دیدگان مسئولان کشور ترسیم کرده‌اند. به همین دلیل، بیانات ایشان نقطه کانونی و محوری پژوهش حاضر قرار گرفته و این مقاله درصدد پاسخ به این پرسش برآمده است که «مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی، با توجه به آیات قرآن کریم کدام‌اند و آیت‌الله خامنه‌ای چه اندیشه‌هایی در این زمینه دارند؟» برای رسیدن به این هدف از بیانات و آثار ایشان و با تکیه بر روش تحلیل محتوای کیفی و رویکردی داده‌محور (استقرایی)، به دنبال شناسایی و سازماندهی مفاهیم، مقولات و شاخص‌های کلیدی فساد از طریق بررسی و تفسیر داده‌ها است و نتیجه حاصل، مؤلفه‌ها را به درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم و راهکارهایی ارائه کرده است که در صورت عمل به آن‌ها، تحقیق به‌مثابه نقشه راهی روشن، موجب کاهش فساد اداری و اقتصادی و تحکیم نظام و دستیابی بهتر و سریع‌تر به اهداف نظام خواهد شد.

کلیدواژه: فساد، فساد اداری، فساد اقتصادی، مبارزه با فساد، آیت‌الله خامنه‌ای

1. پژوهشگر معارف انقلاب اسلامی، دانشجوی دکتری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه hosen.shamabadi114@chmail.ir

2. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته سطح 3 حوزه عالی ریحانه النبی سلام الله علیها z.khaktarik@gmail.com

3. استاد سطح 2، دانشجوی سطح 4 تفسیر تطبیقی

4. دانش‌آموخته سطح 2، حوزه الزهرا (س)

مقدمه

فساد اداری و اقتصادی پدیده‌ای نوظهور نیست، بلکه سابقه‌ای به اندازه تاریخ جوامع انسانی و سازمان‌ها دارد. اشکال گوناگون فساد، به ویژه فساد اداری و اقتصادی، به عنوان موانع جدی در راه پیشرفت و تکامل نهادها و جوامع و دستیابی به اهدافشان مطرح هستند. از این رو، دغدغه‌مندان سلامت نظام‌های اجتماعی همواره در پی یافتن راه‌هایی برای پیشگیری و مقابله با این معضل اجتماعی بوده‌اند. در این میان، پیامبران الهی و رهبران معنوی نقشی کلیدی ایفا

کرده‌اند؛ آنان مبارزه با فساد و برقراری عدالت را در صدر برنامه‌های خود قرار داده و در این راه تلاش‌های بسیاری از خود نشان داده‌اند. (حسنی، 1391، 82)

فساد اقتصادی و اداری مختص دوره خاصی در تاریخ کشور نیست. گرچه شکل آن‌ها از دوره‌ای به دوره دیگر تغییر کرده است، ولی وجود فساد، اعم از فساد اقتصادی و اداری، می‌تواند برای نظام سیاسی کشور مخاطره‌آفرین باشد؛ چنانچه سقوط سلسله قاجار در تاریخ معاصر و حکومت هخامنشیان در ایران باستان، به دلیل فراگیر شدن فساد مالی در سطوح مختلف مدیریتی کشور (همدمی خطبه‌سرا، 1387: 14).

اصطلاح «فساد اداری»، که در مقابل «سلامت اداری» به‌کار می‌رود، مدت‌هاست که توجه محققان و کارشناسان مختلف را به خود جلب کرده است. بسیاری از تعاریف ارائه‌شده در خصوص فساد کارمندان دولت بر «رشوه‌خواری» و «سوءاستفاده از موقعیت شغلی برای منافع شخصی» تمرکز دارند. پیامدهای فساد اداری به‌صورت مشکلات و ناهنجاری‌هایی مانند «سوءاستفاده از موقعیت‌های شغلی»، «رشوه»، «اختلاس»، «کلاهبرداری»، «پارتی‌بازی»، «بی‌عدالتی»، «باج‌خواهی»، «نارضایتی ارباب‌رجوع»، «سرقت اموال و دارایی‌های سازمان»، «فروش اطلاعات محرمانه سازمان به دیگران»، «افشای اطلاعات سری و محرمانه سازمان» و مانند این‌ها به‌صورت فردی، گروهی و سازمان‌یافته ظاهر می‌شود. عوامل متعددی و شرایط متنوعی وجود دارند که می‌توانند به‌صورت بالقوه و بالفعل باعث ایجاد، گسترش و ترویج فساد اداری شوند. (افضلی، 1390: 235).

در جامعه و دولت اسلامی، فساد اقتصادی به معنای عبور از اصول اخلاقی، تجاوز به حدود شرعی، نادیده گرفتن حق‌الناس و مانع شدن از تحقق حکومت عدل الهی است که خداوند متعال پیامبران خود را یکی پس از دیگری برای استقرار آن فرستاده است. بر اساس آیات قرآن کریم و احادیث معصومین (ع)، فساد اقتصادی آثار و آسیب‌های زیادی را هم برای مرتکبان این فساد و هم برای جامعه به همراه دارد. این فساد باعث خسران دنیوی، مجازات‌های قضایی و عواقب اخروی می‌شود و به تضعیف نظام سیاسی، تخریب سامانه اقتصادی و ترویج انحرافات اخلاقی منجر می‌گردد. در نتیجه، عدالت اقتصادی نابود می‌شود، فرهنگ جامعه تغییر می‌کند و حکومت اسلامی در معرض فروپاشی و نفوذ و سلطه بیگانگان قرار خواهد گرفت. (صیدی، 1397: 58).

بنابراین در این برهه از زمان، تلاش برای مبارزه با مفاسد اقتصادی و اداری ارزشمند است. این نوشتار از این جهت اهمیت دارد که جامعه ایران، جامعه‌ای اسلامی است و در چنین جامعه‌ای، الگوها و راحل‌هایی توان پاسخ‌گویی دارند که جامع‌ومانع باشند و در صورتی که این الگوها بر پایه آیات قرآن و روایات تنظیم و از زبان حکیم و قرآن‌شناسی همچون آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر فرزانه کشور بیان شود، به بهترین وجه می‌تواند اجرایی گردد. با توجه به اهمیت این موضوع، امید است نتایج این تحقیق بتواند در راستای مبارزه با فساد، منبع الهام‌بخشی برای سیاست‌گذاران و فعالان اجتماعی باشد.

پرسش اصلی پژوهش عبارت است از اینکه: مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی، با توجه به آیات قرآن کریم کدام‌اند و آیت‌الله خامنه‌ای چه اندیشه‌هایی در این زمینه دارند؟ به بیان دیگر، با مطالعه مؤلفه‌های مبارزه با فساد در آیات و بررسی آثار و سخنان آیت‌الله خامنه‌ای و دیدگاه‌های ایشان، مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی استخراج و تبیین شده است.

در این پژوهش، مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی با توجه به آیات قرآن کریم و با تکیه بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در این زمینه، استخراج می‌شود.

1. پیشینه پژوهش

فساد اداری و اقتصادی از مسائل مهمی است که همواره ذهن اندیشمندان را به خود مشغول کرده و بر این اساس، آثار فاختری در این زمینه نگاشته شده است. این آثار از زاویه‌های مختلفی به این مسئله پرداخته‌اند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- مقاله «واکوی مبارزه با فساد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب» (حسین‌آبادی و همکاران، 1400): در این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحلیل محتوای کیفی، تحلیل اسنادی صورت گرفته و با استفاده نظاممند از داده‌های اسنادی به کشف، طبقه‌بندی و ارزیابی داده‌ها پرداخته شده است. یافته‌های این پژوهش نشان داده که مبارزه با مفاسد اقتصادی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای دارای چند اصل مهم، شامل اهمیت و ضرورت مبارزه، زمینه‌ها و بسترهای ظهور و بروز، الزامات، راهکارها، اهداف و آثار و نتایج مبارزه با فساد اقتصادی است و بدون نظم خاصی به راهکارهایی هم اشاره شده است.
- مقاله «بازشناسی علل، زمینه‌ها، پیامدها و راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی از منظر مقام معظم رهبری با تأکید بر امنیت ملی» (صیدی، 1397): این پژوهش از تحلیل محتوای کیفی و سازمان‌دهی تحلیل از رهیافت استقرایی مبتنی بر بررسی و استنتاج مفاهیم بهره گرفته است. نتایج پژوهش نشان داده که مقابله جدی با فساد اقتصادی در ابعاد پنج‌گانه ارتقای مؤلفه‌های افزایش امنیت ملی، ارتقاء سطح امنیت عمومی و اقتصادی جامعه، و تقویت کارایی، کارآمدی و سلامت نظام، به‌طور مستقیم به تحکیم و تثبیت امنیت ملی پایدار کشور منجر خواهد شد. این امر به معنای تقویت ساختارهای داخلی و خارجی کشور برای مقابله با تهدیدات مختلف، از جمله تهدیدات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است. همچنین، ایجاد محیطی امن و پایدار موجب رشد و شکوفایی اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی، و در نتیجه ارتقاء سطح رفاه عمومی می‌شود. همچنین، افزایش کارآمدی نهادهای دولتی و غیردولتی در مدیریت منابع و کاهش فساد، در کنار ارتقاء ظرفیت‌های دفاعی و امنیتی کشور، از مهم‌ترین عوامل در تحقق امنیت ملی پایدار محسوب می‌شود. این پژوهش از نظم و دسته‌بندی خوبی بهره نبرده است؛ ابتدا شاخص‌های مبارزه با فساد اقتصادی را از منویات آیت‌الله خامنه‌ای مطرح و سپس پنج رویکرد برای مبارزه با این شاخص‌ها مطرح کرده است.
- «عوامل مؤثر بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی جمهوری اسلامی ایران» (زرندی و همکاران، 1396). در این پژوهش سعی شده علل و عوامل مؤثر در شکل‌گیری و گسترش فساد اداری، برای مقابله با این پدیده مورد بررسی و مذاقه علمی قرار گیرد و با ترکیب کمی نتایج پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه فساد اداری در سازمان‌های جمهوری اسلامی ایران و با استفاده از روش فرا تحلیل و نرم‌افزار جامع فرا تحلیل، نتیجه فرا تحلیل در سه دسته کلی‌تر (محیطی، درون‌سازمانی و فردی) تقسیم‌بندی گردد. نکته قابل‌توجه این است که دامنه آماری ایشان محدود به پایان‌نامه‌ها و مقالات موجود در دانشگاه‌های دولتی شناخته‌شده در تهران است.
- «بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث» (اکبرنژاد و همکاران، 1392). این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی بر مبنای آیات قرآن و احادیث به بررسی مسئله فساد پرداخته است. نتایج پژوهش نشان داده است که اسلام یک دیدگاه همه‌جانبه و سامانمند به زمینه‌ها و راهکارهای مبارزه با فساد اداری دارد.
- «راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی» (حسینی و همکاران، 1391). پژوهش با بهره‌گیری از روش استنباطی و رعایت اصل احتیاط به عوامل گلوگاهی فساد پرداخته است. نتایج پژوهش نشان داده است که راهکارهای مبارزه با فساد اداری در سه دسته تقسیم می‌گردد: نخست، راهکارهای مربوط به وضعیت فرهنگی و هنجارهای حاکم؛ دوم، راهکارهای مربوط به حاکمان و صاحبان قدرت؛ سوم، راهکارهای مربوط به نظام اداری سالم و کارآمد.

2. ادبیات تحقیق

2-1-1. تعریف مفاهیم

2-1-1-1. فساد:

فساد، پاداشی نامشروع برای نقض وظیفه است که به‌صورت‌های مختلفی چون انحراف، اعمال قدرت شخصی و سوءاستفاده از موقعیت شغلی بروز می‌کند. ریشه این واژه در لاتین و به‌معنای «شکستن» است؛ بنابراین، در فساد، هنجار، قانون یا مقررات نقض می‌شوند. فساد، تبدیل روابط اجتماعی به مبادلات سودجویانه و تبعیض‌آمیز است که در

آن، اهداف عمومی فدای اهداف خصوصی می‌شوند و ارزش‌هایی مانند قانون‌مداری، امانت‌داری و صداقت، جای خود را به منافع محدودی همچون پول، مقام و نفوذ می‌دهند. این تحقیق، بر فساد اقتصادی، مالی و اداری تمرکز دارد. تعاریف علمی دقیقی از فساد اقتصادی به‌دست می‌آید و اکثر تعاریف موجود، جنبه‌های بخشی از آن را پوشش می‌دهند و ترکیبی از ابعاد اقتصادی، اداری و سیاسی هستند. (عزتی و کریمی گلنار، 1393: 59).

2-1-2. فساد اقتصادی:

فساد اقتصادی به تمامی رفتارها و سوءرفتارهایی اطلاق می‌شود که منجر به اختلال در نظم اقتصادی یا عملکرد بهینه مراکز اقتصادی در سطوح مختلف می‌گردد. این اختلالات می‌توانند از تأثیرات منفی در واحدهای کوچک اقتصادی شروع شوند و در نهایت به بحران‌هایی در سطح کلان و اقتصاد ملی منجر شوند. به عبارت دیگر، فساد اقتصادی نه تنها عملکرد نهادها و واحدهای اقتصادی را مختل می‌کند بلکه به‌طور گسترده‌ای به سلامت و پایداری اقتصاد کشور آسیب می‌زند. (دوگراف و همکاران، 1394: 54).

2-1-3. فساد اقتصادی و مالی:

با وجود این که ممکن است تمامی انواع فسادها از سوی زمامداران به وقوع بپیوندد و این امر به عنوان یک ویژگی مشترک در تعریف و دسته‌بندی این نوع فسادها محسوب شود، فساد اقتصادی و مالی به هر شکل سوءاستفاده در این حوزه اطلاق می‌شود. این شامل مواردی همچون اختلاس، پول‌شویی، رشوخواهی، ربا و... می‌باشد. به نظر می‌رسد که بسیاری از علل این نوع فساد مشابه عوامل مؤثر در فساد اداری و سیاسی باشند. در کشورهای غربی، فساد اقتصادی به معنای استفاده از منابع مالی عمومی به نفع شخصی تعریف شده است. علاوه بر این، هر گونه سوءاستفاده غیرقانونی از اختیارات و قدرت به منظور بهره‌برداری از امکانات مالی، به عنوان فساد مالی تلقی می‌شود (قطبی، 1394). در سال‌های اخیر، آنچه به‌عنوان فساد اقتصادی یا مالی شناخته شده، شامل انواع مختلف فساد، از جمله اداری، سیاسی و اقتصادی به معنای خاص می‌باشد. (همدمی خطبه‌سرا، 1387: 35).

در این پژوهش، منظور از فساد اقتصادی شامل هر دو نوع فساد اقتصادی و اداری است. فساد اقتصادی یا مالی به مجموعه‌ای از جرائمی اطلاق می‌شود که افراد به منظور دستیابی به منافع اقتصادی مرتکب می‌شوند. این جرائم شامل رشوه و ارتشاء، اختلاس، تبانی، سوءاستفاده از موقعیت یا مقام اداری و سیاسی، بهره‌برداری غیرقانونی از منابع عمومی، انحراف از این منابع به سمت تخصیص‌های غیرقانونی، آشنابازی، تقلب در معاملات، پول‌شویی و قاچاق می‌باشد.

2-1-4. فساد اداری:

«فساد اداری» به عنوان ابزاری نامشروع برای پاسخگویی به تقاضاهای نامناسب از نظام اداری تعریف می‌شود (حبیبی، 1375: 15) و به سوءاستفاده نظام‌مند از منابع عمومی توسط کارمندان دولت اشاره دارد. این نوع فساد می‌تواند از طریق افزایش نابرابری‌ها و اختلال در بهره‌وری، مشروعیت و ثبات نظام‌های سیاسی را تهدید کند. دلایل متعددی می‌توانند به بروز فساد اداری کمک کنند، از جمله ماهیت و ضعف ساختار دولت، پرداخت دستمزدهای پایین به کارکنان بخش دولتی، عوامل فرهنگی، ساختارهای سازمانی متمرکز و عوامل خارجی. در این راستا، اصلاحات اداری و برنامه‌ریزی‌شده به منظور بهبود دیوان‌سالاری‌های دولتی می‌تواند به افزایش کارایی و اثربخشی خدمات عمومی کمک کند (ترنر و هیوم، 1384: 15). در این پژوهش، اقداماتی که فساد اداری محسوب می‌شوند، آنهایی هستند که از استفاده نادرست از قدرت و توان سازمان‌های دولتی یا وابسته به دولت برای دستیابی به منافع مالی فردی یا گروهی ناشی می‌گردند.

3. فساد از دیدگاه اسلام

در تعالیم ریشه‌دار اسلامی، که بر پایه عدالت و امانت‌داری استوار است، هرگونه سوء استفاده از قدرت، جایگاه و ثروت، به منزله فساد است که نه تنها ساختار جامعه را متزلزل می‌کند بلکه فرد را نیز از مسیر انسانیت و تقوا دور می‌سازد. لذا رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله) فرمودند: «هیچ‌کس نمی‌تواند بر ده نفر یا بیشتر ریاست کند مگر اینکه در روز قیامت او را با دستانی که به گردن‌اش بسته شده، می‌آورند؛ در صورتی که اگر فردی نیکوکار باشد، او را آزاد می‌کنند و اگر بدکار باشد، زنجیرش افزوده می‌شود.» (طوسی، 1394، ج 1: 264). این آموزه‌ها به روشنی بیان می‌دارند که «مسیء»، یعنی فردی که به فساد و تباهی روی می‌آورد، در حقیقت به نقض عهد با خداوند و جامعه پرداخته و عواقب

وخیمی را برای خود رقم می‌زند. آیات ذیل نمونه‌هایی از این تأکیدات هستند که بر اهمیت رعایت حقوق مردم و پرهیز از هرگونه فساد و تباهی دلالت دارند.

- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به پیمان‌ها وفا کنید...) (مائده/ 1)
- «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ...» (و اموال یکدیگر را به باطل نخورید...) (بقره/ 188)

اهمیت رعایت حقوق مردم و دوری از فساد در نظام اسلامی را در این متن می‌توان مشاهده کرد. اسلام بر رعایت حدود الهی و حقوق مردم تأکید دارد و خواستار درستکاری و امانت‌داری کارگزاران حکومت است. پیامدهای ایجاد و گسترش فساد اقتصادی را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

1. انسان در معرض لغزش و انحراف قرار دارد.
 2. در زندگی مدیران و مسئولان نظام اسلامی، مراقبت در مصرف اموال عمومی جایگاه ویژه‌ای دارد.
 3. فساد اداری موجب خسران دنیا، کیفر قضایی و عقوبت اخروی می‌شود.
 4. با تضعیف نظام سیاسی، تخریب سامانه اقتصادی و ترویج انحرافات اخلاقی، عدالت اقتصادی زایل می‌شود.
 5. فرهنگ جامعه دگرگون می‌شود و حکومت اسلامی در معرض فروپاشی و نفوذ بیگانگان قرار می‌گیرد.
- در این زمینه، لازم است حسابرسی از اموال مسئولان در دستور کار نظام اسلامی قرار گیرد و برخورد با متخلفان بدون ملاحظه انجام شود.

4. روش و رویکرد تحقیق

تحقیق پیش رو با استفاده از تحلیل کیفی و نرم‌افزار «حدیث ولایت» گردآوری شده است. ابتدا سخنان آیت‌الله خامنه‌ای درباره مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی از نرم‌افزار حدیث ولایت استخراج، سپس از میان بیانات، سخنان و مکتوبات، مواردی که با آیات قرآن کریم همخوانی داشتند، جداسازی شده است و با هدف نظم ذهنی خواننده، با دسته‌بندی منطقی و منظم، مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی محور قرار گرفته است. تکیه بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، به ارائه راهکارهای بیشتر با نظم بهتر کمک کرده است.

5. مؤلفه‌های مبارزه با فساد اقتصادی

در این پژوهش، به فساد اقتصادی به معنای اخص آن، یعنی «فساد اقتصادی در ادارات» و ارائه راهکارهای جزئی و کلی در کنار یکدیگر پرداخته شده است، زیرا مبارزه با سرشاخه‌ها همراه با مبارزه با زیرشاخه‌ها و جزئیات، رویکردی سنجیده‌تر و عاقلانه‌تر به شمار می‌آید.

بنابراین، مؤلفه‌های یافته‌شده به دو دسته کلی تقسیم شده‌اند: 1) مؤلفه‌های درون‌سازمانی، شامل مؤلفه‌هایی که در سازمان موردنظر برای مبارزه با فساد اداری- اقتصادی انجام می‌گردد و بیشتر به مسئولیت فردی مربوط می‌شود؛ 2) مؤلفه‌های برون‌سازمانی که مختص مسئولان و کنترل و اعمال نیرو برای مبارزه با فساد اداری- اقتصادی است.

5-1. مؤلفه‌های درون‌سازمانی

5-1-1. داشتن روح دینی و احساس تکلیف

خداوند در آیه ۱۱۶ سوره هود، اصلاح و پاک کردن زمین از فساد انسان‌ها را مسئولیت عقلانی و وظیفه‌ای دینی برمی‌شمارد و می‌فرماید: «قُلُوا لَا كَانَ مِنَ الْفُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةً يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَ كَانُوا مُجْرِمِينَ» (در گذشته‌ها، چرا افرادی بودند که علم و قدرت داشتند اما نتوانستند از فساد در جامعه جلوگیری کنند؟ جز گروه کوچکی از افرادی که نجات پیدا کردند، بقیه تسلیم ستمگران شدند. این ستمگران به مال و مقام خود وابسته و در آن دچار مستی و خودبزرگبینی شدند. در حقیقت، آن‌ها افرادی بودند که مرتکب گناه و جرم شدند) (هود/ ۱۱۶). ضرورت داشتن این روح دینی به‌خوبی در سخنان آیت‌الله خامنه‌ای مطرح شده

أَمْثُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُم خَيْرُ الْأَبْرِيَّةِ» (مسلمانان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، اینان‌اند که بهترین مخلوقات‌اند) (بینه/7)، خروج از ظلمت‌ها و تاریکی‌ها و رسیدن به نور هدایت دیگر فایده اصلاح‌گری و عمل صالح است و انجام‌دهندگان کار نیک و اصلاح‌گران بهترین مردم (خیرالبریّه) معرفی می‌شوند. در راستای همین امر، به مسئولان توصیه می‌کنند: «که حساب‌ها را جوری تنظیم کنند و برنامه‌ها را جوری تدبیر کنند که جوانان کشور ما بتوانند مزه شیرین مبارزه با فساد و تلاش برای خدمت‌رسانی را بچشند و حقیقتاً احساس کنند» (خامنه‌ای، 1396: 278).

7-2-5. وحدت مسئولان با یکدیگر در مبارزه با فساد

کلام خدا اهمیت یکپارچگی و وحدت را مشخص کرده و این یکپارچگی را نعمتی جهت هدایت خواننده است: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْجَذَكُمْ مِنْهَا. كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (همگی به ریسمان خدا [= قرآن و اسلام و هرگونه وسیله وحدت] چنگ زنید و پراکنده نشوید! و نعمت [بزرگ] خدا را بر خود به یاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او میان دل‌های شما، الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او برادر شدید و شما بر لب حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما را از آن نجات داد؛ این‌چنین خداوند آیات خود را برای شما آشکار می‌سازد؛ شاید پذیرای هدایت شوید) (آل‌عمران/103). این هدایت در تضاد با فساد است؛ بنابراین رهبر انقلاب در دیدار مسئولان نظام و سفیران کشورهای اسلامی فرموده‌اند: «مشکل اصلی امروز تفرقه در امت اسلام است. با وجود تنوع عقاید و مذاهب، نباید این تفاوت‌ها مانع اتحاد شوند. اتحاد می‌تواند مشکلات دنیای اسلام را بهبود بخشد و خیرات بیشتری برای کشورهای اسلامی به ارمغان آورد.» (خامنه‌ای، بیانات: 1402/2/2) و در کتاب دشمن‌شناسی اشاره کرده‌اند: «مبارزه با فساد یک جهاد واقعی و البته کار بسیار دشواری است. اگر این جهاد بزرگ بخواهد موفق شود و پیش برود که ان‌شاءالله به فضل الهی و به پشتیبانی شما مردم، این کار خواهد شد، یک شرط مهم و اصلی آن این است که همه مسئولان کشور با یکدیگر همدل و شریک باشند» (خامنه‌ای، 1395: 353؛ بیانات: 1380/11/3).

8-2-5. پوشش اطلاعاتی و وزارت اطلاعات

دوستی نکردن با دشمنان خدا تا جایی اهمیت دارد که در نخستین آیه سوره ممتحنه آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّيَّ وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْفُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» (ای مؤمنان! با دشمنان من و دشمنان خودتان دوست نشوید و مدیریت خودتان را به دست آن‌ها نسپارید. شما مخفیانه با آنان طرح دوستی می‌ریزید و می‌خواهید با آنان سازش کنید. مگر نمی‌بینید که با اعتقادات شما و با قرآن سر سازش ندارند؟ مگر همین‌ها نبودند که پیامبر و رهبرتان و خودتان را از شهر و دیارتان بیرون کردند؟ فقط به خاطر ایمانتان. اگر واقعاً به خاطر من و رضایت من مبارزه می‌کنید، با دشمنان سازش نکنید و دوست نشوید. شما مخفیانه به آن‌ها ابراز مودت می‌کنید، در صورتی که من هم به مخفی‌کاری‌هایتان آگاهم، هم به کارهای آشکارتان. بدانید هر کس از شما با دشمنان سازش کند و طرح دوستی بریزد، قطعاً به بیراهه رفته و راه راست را گم کرده است) (ممتحنه/1). با توجه به محتوای این آیه و امکان رفاقت پنهانی با دشمنان، لازم است سازمان اطلاعات دقت کافی داشته باشد تا از عواقب این دوستی‌ها جلوگیری گردد. بر این اساس، رهبر فرزانه ایران، این مأموریت را به وزارت اطلاعات تفویض کرده‌اند: «وزارت اطلاعات موظف است در چهارچوب وظایف قانونی خود نقاط آسیب‌پذیر در فعالیت‌های اقتصادی دولتی کلان مانند معاملات و قراردادهای خارجی و سرمایه‌گذاری‌های بزرگ طرح‌های ملی و نیز مراکز مهم تصمیم‌گیری اقتصادی و پولی کشور را پوشش اطلاعاتی دهد و به دولت و دستگاه‌های قضایی در تحقق سلامت اقتصادی یاری رساند و به‌طور منظم به رئیس‌جمهور گزارش دهد» (خامنه‌ای، مکتوبات، 1380/20/10).

9-2-5. مبارزه با فقر و فساد و تبعیض

کارگزاران و حاکمان جامعه باید امور اقتصادی مردم را اصلاح کنند؛ چنان‌که طبق فرمایش قرآن، این امر از مهم‌ترین رسالت‌های شعیب (ع) پس از دعوت به توحید بود: «وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (هود/85). اقتصاد مهم‌ترین عاملی است که جامعه انسانی را پایدار نگاه می‌دارد و خداوند

آن را مایه قوام جامعه قرار داده است. نقش ثروت در زندگی فردی و اجتماعی، همچون نقش آب در زندگی جانداران است؛ یعنی همچنانکه زندگی جانداران بدون آب ممکن نیست و حیات همه موجودات زنده به آن بسته است، در زندگی فردی و اجتماعی نیز حیات افراد به مال و ثروت بستگی دارد و بدون آن، ادامه حیات ممکن نیست. نیز همچنانکه جریان یافتن خون در بدن، موجب حیات همه بافت‌های بدن شده و جسم انسان را شاداب نگه می‌دارد، جریان داشتن پول، ثروت و مواهب طبیعی در رگ‌های اجتماع، موجب زنده ماندن همه طبقات اجتماع و شاداب ماندن جامعه انسانی می‌شود. از این رو، قرآن کریم ثروت را عامل پایایی و قیام فرد و جامعه می‌داند: «وَتُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا...» (اموال خود را که خداوند وسیله قوام زندگی شما قرار داده به دست سفیهان نسپارید) (النساء/ 5). در این آیه «از آن رو که مال سبب قیام و استقلال است، آن را بنا بر اطلاق مسبب بر سبب برای مبالغه "قیام" نامیده است» (حقی بروسی، 1421 ق. ج 2: 202). با توجه به این مقوله، رهبر معظم فرموده‌اند: «اینکه ما دو سه سال قبل گفتیم اصلاحات واقعی در کشور مبارزه با فقر و فساد و تبعیض است، هر روز که می‌گذرد اعتقاد بنده به این مسئله راسخ‌تر می‌شود. هیچ اصلاحی در کشور بدون پرداختن به این سه مقوله اساسی و بنیانی ممکن نیست صورت گیرد. این‌ها مادر همه اصلاحات است و باید بالاخره در کارها به این قضیه پردازید» (خامنه‌ای، بیانات: 1381/6/4).

6. نتیجه‌گیری

از دیدگاه اسلام، حکومت، به‌عنوان بستر تعالی معنوی افراد، در برقراری عدالت اجتماعی نقشی اساسی دارد. با توجه به این امر، می‌توان به ماهیت فساد اداری و اقتصادی پی برد. فساد در این موارد، اخلاق در عملکرد بایسته نظام اداری و اقتصادی در مسیر جامعه اسلامی است که آن را از اهداف موردنظر بازمی‌دارد. بر اساس آیات قرآن کریم و در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، فساد اداری و اقتصادی پیامدها و آسیب‌های بسیاری دارد؛ بنابراین، بهتر است، قبل از هر عملی، از به وجود آمدن فساد اداری و اقتصادی پیشگیری کرد.

مؤلفه‌های متعددی برای مبارزه با فساد اداری و اقتصادی در قرآن مطرح شده است که مقام معظم رهبری در بیانات خود بارها بازگو کرده‌اند. مؤلفه‌های یافته‌شده در آغاز به دو دسته کلی زیر تقسیم شدند: 1) مؤلفه‌های درون‌سازمانی، شامل مؤلفه‌هایی که در سازمان موردنظر برای مبارزه با فساد اداری- اقتصادی انجام می‌گردد و بیشتر به مسئولیت فردی مربوط می‌شود؛ 2) مؤلفه‌های برون‌سازمانی که مختص مسئولان و کنترل و اعمال نیرو برای مبارزه با فساد اداری- اقتصادی است. در ادامه برای هر یک از این دو دسته این موارد برشمرده شد: داشتن روح دینی و احساس تکلیف، خود مراقبتی (تقوا)، جرئت در مقابله با فساد، پرهیز از افراط و تفریط در مبارزه با فساد، حساسیت مسئولان نسبت به فساد شدن اطرافیان، مبارزه با فقر و فساد و تبعیض، حسن عمل، جلب اعتماد مردم، واگذاری مسئولیت مبارزه با فساد به افراد مطمئن، برخورد جدی و بدون مسامحه مدیران و مسئولان با فساد، فاسد نبودن مجریان مبارزه با فساد، عادلانه بودن مجازات و تشویق صالحان، آشکارسازی آثار مبارزه با فساد، وحدت مسئولان با یکدیگر در مبارزه با فساد و پوشش اطلاعاتی وزارت اطلاعات.

بنابراین، این نتیجه به دست آمد که فساد اداری و اقتصادی نه تنها یک چالش جدی برای جامعه، بلکه مانعی اساسی است در راستای تحقق کمال انسانی و تشکیل مدینه فاضله. قرآن کریم با نگاهی مدبرانه و عمیق به این موضوع، بر اهمیت مبارزه با فساد تأکید کرده است.

با توجه به این اهمیت، رهبر انقلاب، آیت‌الله خامنه‌ای برای مقابله با فساد اداری و اقتصادی رویکردی ساماندهی‌شده را معرفی کرده و راهکارهای قرآنی را ابزارهایی مؤثر برای جلوگیری از به وجود آمدن و رفع این معضل بزرگ دانسته‌اند. این راهکارها نه تنها به مسئله فساد اشاره می‌کند، بلکه به اصول اخلاقی و انسانی نیز توجه نشان می‌دهد و می‌تواند پایه‌گذار جامعه‌ای سالم و پویا باشد.

اگر مردم و مسئولان به فرمان‌ها و راهکارهای قرآنی رهبر انقلاب عمل کنند، می‌توانند به تعالی معنوی دست یابند و به مرحله قرب الی‌الله و عدالت اجتماعی نائل شوند. در این صورت، جامعه اسلامی به آرمان‌های خود نزدیک‌تر شده، فضایی برای بروز خلاقیت‌ها و توانمندی‌های انسانی فراهم خواهد آورد. از این رو، ضرورت دارد که تمامی احاد جامعه به این توصیه‌ها توجه و آن‌ها را در زندگی روزمره خود اجرا کنند تا به سمت ساخت اجتماعی عادلانه، با معنویت بیشتر گام بردارند.

- 1) قرآن
- 2) افضلی، عبدالرحمن (1390). فساد اداری و تأثیر آن بر توسعه: علل، پیامدها و راهکارهای برون‌رفت. مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، صص 235-264.
- 3) اکبرنژاد، مهدی؛ یعقوبی، مینا؛ غلامی، فرزاد (1393). بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث. فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت اسلامی، صص 167-195.
- 4) پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، دسترسی در 1402/5/31، <https://farsi.khamenei.ir>
- 5) پورفاضلی، امیر (1395). دشمن‌شناسی. چ ششم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- 6) ترنر، مارک؛ دیوید، هیوم (1384). حکومت‌داری مدیریت و توسعه: چگونه دولت کارآمد داشته باشیم. ترجمه عباس منوریان. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- 7) حبیبی، نادر (1375). فساد اداری. تهران: انتشارات وثقی.
- 8) حسینی، علی؛ شمس، علی (1391). راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی سال دوم پاییز و زمستان 1391 شماره 1 (پیاپی 5) (مقاله ترویجی حوزه)
- 9) حسین آبادی، باقر؛ شایگان، فریبا؛ قزوینه، مجید و کرمی، احمد. (1400). واكوی مبارزه با فساد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری (با تاکید بر بیانیه ی گام دوم انقلاب). کارگاه، 15(56)، 185-214. SID. <https://sid.ir/paper/959065/fa>
- 10) حقی بروسوی، اسماعیل (1421 ق). تفسیر روح البیان. تصحیح احمد عزو عنایه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- 11) خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶). حسن مطلع (پیام‌های نوروزی امام خمینی رحمت‌الله و آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای). چاپ اول. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- 12) _____ (۱۳۹۴). دیار بصیرت. جهاد و اجتهاد. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی
- 13) _____ (۱۳۹۲). جهاد اقتصادی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- 14) _____ (۱۳۹۶). شعار سال ۹۶. چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- 15) _____ (۱۳۹۸). سیاست. چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- 16) _____ (۱۳۹۸). نهج‌البلاغه. شرح بخش‌هایی از نهج‌البلاغه در دیدار رمضانی هیئت دولت با رهبر معظم. چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- 17) _____ (۱۴۰۰). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. قم: انتشارات مؤسسه ایمان جهادی
- 18) دوگراف، خیالت؛ و اخنار پیتر؛ فون مارافیک، پتریک (1394). چشم‌اندازهای نظری فساد. ترجمه هانیه هژیرالساداتی و همکاران. تهران: انتشارات آگاه.
- 19) زرندی، سعید؛ حمیدی حصاری، یاسین و معدنی، جواد. (1396). عوامل مؤثر بر فساد اداری در سازمان های دولتی جمهوری اسلامی ایران. مجلس و راهبرد، 24(91)، 165-202. SID. <https://sid.ir/paper/224920/fa>
- 20) صیدی، مهدی (1397). بازشناسی علل، زمینه‌ها، پیامدها و راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی از منظر مقام معظم رهبری با تأکید بر امنیت ملی. فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی 9 (۳۵)، 57-86.
- 21) طوسی، محمد بن حسن (1394). آمالی. مترجم: صادق حسن‌زاده. قم: اندیشه هادی.
- 22) عامری، محمدعلی (1393). ارائه الگو و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر سلامت نظام اداری با نگرش به منابع اسلامی. فصلنامه نظارت و بازرسی، ش 27، صص 57-59.
- 23) عزتی، مرتضی؛ کریمی گلنار، بهمن (1393). طراحی شاخص بومی برای اندازه‌گیری فساد اقتصادی. سیاست‌های راهبردی و کلان. ۲ (6)، 57-79.

24) قطبی، میلاد (1394). مروری بر مفهوم فساد و برنامه‌های رایج جهانی علیه آن، تهران: سازمان بازرسی کل کشور، گزارش پژوهشی، ش 82، صص 25-5.

25) محمدی ری‌شهری، محمد، <https://B2n.ir/u05016>؛ دسترسی در 31/5/1402.

26) همدی خطبه‌سرا، ابوالفضل (1387). فساد مالی، علل. زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.